LEREN VAN NIEUWBOUW

inzicht in het kennis- en leertraject
van Excellente Gebieden

Deze publicatie is eigendom van AgentschapNL, met daarop aanvullend dat het gepubliceerd wordt onder Creative Commons:

Dit document is CC-BY-SA-NC 2012

CC – Creative Commons
Naamsvermelding – NietCommercieel – GelijkDelen 2.0 Unported

De gebruiker mag:

Het werk kopiëren, verspreiden en doorgeven
Remixen – afgeleide werken maken.

Onder de volgende voorwaarden:

Naamsvermelding;
De gebruiker dient bij het werk de door de maker of de licentiegever aangegeven naam te vermelden (maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat zij daarmee instemmen met uw werk of uw gebruik van het werk).

Niet-commercieel;
De gebruiker mag het werk niet voor commerciële doeleinden gebruiken.

Gelijk delen;
Indien de gebruiker het werk bewerkt kan het daaruit ontstane werk uitsluitend krachtens dezelfde licentie als de onderhavige licentie of een gelijksoortige licentie worden verspreid.

Zie verder: *http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.0/deed.nl*

V.

VOORWOORD

Het regeling Excellente Gebieden (EG) is geïntroduceerd om, vooruitlopend op het aanscherpen van de EPC-eisen (op grotere schaal) ervaring op te doen met zeer energiezuinige, innovatieve (nieuw-) bouw. De vernieuwingen kunnen onder andere technisch, organisatorisch of financieel van aard zijn. Voor een succesvol beleid is het van het grootste belang dat alle bouw- en ontwikkelpartijen in Nederland van de opgedane kennis en ervaring kunnen profiteren.

Het onderzoek dat hier voor u ligt geeft inzicht in een belangrijk onderdeel van EG, het Kennis- en Leertraject, dat met dit doel is opgezet. De centrale vraag die we onszelf stelden is: "Hoe effectief is het Kennis- en Leertraject rondom de Excellente Gebieden en hoe kan dit worden verbeterd?" De 'effectiviteit' betreft de mate waarin de bouwkolom zich middels dit traject beter kan voorbereiden op zeer energiezuinig bouwen.

AgentschapNL, de uitvoerder van de regeling EG, heeft vanuit het programma Energie & Gebouwde Omgeving de opdracht gegeven tot deze tussentijdse evaluatie. De regeling EG is tot stand gekomen dankzij het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK).

VAARWATER
Terwijl we hier aanbevelingen schrijven voor een innovatieregeling die goed onderweg is, bevinden de Nederlandse overheden en alle aanverwante programma's en organisaties zich in ruig vaarwater. Begrotingen worden soms gehalveerd, lange termijn doelstellingen worden bijgesteld of opzij geschoven en mensen worden naar huis gestuurd. Dit is ook BZK en AGNL niet bespaard gebleven.

Wij schrijven dit rapport en deze aanbevelingen zonder hier rekening mee te houden, behalve op één punt: de urgentie om scherp in kaart te brengen wat de sterke en minder sterke kanten zijn van de regeling EG is in deze tijden nog groter dan enkele jaren geleden. Het vraagt om een overtuigend onderzoek en een rapport dat duidelijk laat zien hoe de regeling werkt en hoe deze regeling nog effectiever en efficiënter vormgegeven kan worden. Wij hopen dat ons dat gelukt is.

i.

INHOUD

4 Inhoud

6 **INLEIDING**
8 **ACHTERGROND & KADERSTELLING**
14 **THEORIE & METHODOLOGIE**
22 **RESULTATEN**
36 **CONCLUSIES & AANBEVELINGEN**
46 **NAWOORD**

47 Afkortingen
48 Bijlage: Monitoring
50 Colofon
51 Beeldverantwoording

1.

INLEIDING

Dit document is geschreven om inzicht te geven in de werking en het effect van het Kennis- en Leertraject (KLT) van de regeling 'Excellente Gebieden' (EG). Het doel is hoofdzakelijk om sturingsinformatie boven water te krijgen die het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) en AgentschapNL (AgNL) kan helpen om dit en soortgelijke regelingen te doorgronden en waar nodig bij te sturen.

Met dit doel is een 18-tal interviews uitgevoerd, voornamelijk met betrokkenen bij vijf EG en daarnaast met vertegenwoordigers van vier gebieden die zich wel kandidaat hebben gesteld om EG te worden, maar daar uiteindelijk niet voor geselecteerd zijn (wij noemen dit de Voorgedragen Gebieden ofwel VG).

1. In hoofdstuk 2 geven we een achtergrond van de regeling en stellen we enkele kaders waarbinnen het onderzoek plaatsvindt.

2. In hoofdstuk 3 beschrijven we het theoretisch raamwerk voor dit onderzoek en de analyse, alsook de praktijkmethode van onderzoeken.

3. Hoofdstuk 4 is een weergave van de interviewresultaten na analyse en volgens het theoretisch raamwerk.

4. In hoofdstuk 5 tenslotte trekken we conclusies en geven we aanbevelingen op basis van de voorgaande hoofdstukken.

De regeling Excellente Gebieden en het Kennis- en Leertraject daarbinnen is een voorbeeld van een nieuwe generatie ondersteuningsmiddelen van de overheid bij innovatieagenda's. Bij deze generatie hoort een kleinere nadruk op financiële ondersteuning en een grotere nadruk op het faciliteren van leren. Deze regeling staat daarin niet op zichzelf. De uitkomsten van dit onderzoek zijn daarmee wellicht ook interessant voor andere, soortgelijke, regelingen.

2.

ACHTERGROND & KADERSTELLING

EXCELLENTE GEBIEDEN

De regeling 'Excellente gebieden innovatieve energiebesparing in de nieuwbouw', gestart in 2010, ondersteunt innovatieve, energiezuinige bouwprojecten in Nederland met een financiële injectie en een leertraject. De EG vormen een onderdeel van het **Lente-akkoord** uit 2008. In de EG wordt op nieuwbouwlocaties kennis en ervaring opgedaan met energiezuinige en innovatieve nieuwbouw. Deze kennis is nodig om de in het Lente-akkoord afgesproken landelijke aanscherpingen van de energetische prestatie – uitgedrukt in de Energie Prestatie Coëfficient (EPC) – mogelijk te maken.

De EPC heeft als berekenbare graadmeter een belangrijke rol in de regeling EG; de gebieden moeten een ontwerp-EPC halen die minimaal 25% scherper is dan de huidige eis. De meeste recente aanscherping voor **woningbouw** heeft op 1 januari 2011 plaatsgevonden (van 0.8 naar 0.6), de volgende staat gepland voor 2015 (van 0.6 naar 0.4). Voor woningbouw binnen de regeling EG geldt feitelijk nu dus al de eis voor 2015. Binnen de EG geldt een wettelijke Algemene Maatregel van Bestuur (AMVB) die het mogelijk maakt de in eerste instantie vrijwillige gemaakte afspraken ten aanzien van de EPC juridisch te borgen.

Naast de 'harde' EPC zijn er ook 'zachtere', minder meetbare, criteria die een rol hebben gespeeld in de uiteindelijke selectie van 13 EG uit 47 aanvragen. Dit betrof onder meer het innovatieve karakter van het project en de mate waarin binnen het project aandacht is voor – interne en externe – kennisdistributie.

Sinds de aansluiting van 8 'Koploper' gebieden uit Noord-Nederland (in april 2011) en de terugtrekking van 2 EG staat de teller op 19 EG. Deze 8 onlangs aangesloten Koplopergebieden worden overigens niet ondersteund door een AMVB.

Op pagina's 20 en 21 staat een overzicht van de 19 gebieden en van de gebieden die wij geïnterviewd hebben.

LENTE-AKKOORD ›
Het Lente-akkoord is een initiatief van Aedes, Bouwend Nederland, NEPROM, NVB, en de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Het Lente-akkoord wordt uitgevoerd door alle aangesloten projectontwikkelaars, bouwers en woningcorporaties in Nederland.

UTILITEITSBOUW ›
Naast de aanscherping voor woningbouw wordt de EPC voor de utiliteitsbouw tevens gefaseerd aangescherpt, doelstelling: een aanscherping van 50% ten opzicht van 2003 in het jaar 2017.

KENNIS- EN LEERTRAJECT EXCELLENTE GEBIEDEN

De kennis en ervaring die wordt opgedaan bij de gebieden uit de regeling moet uiteindelijk terecht komen bij de bouwkolom: de verschillende partijen die betrokken zijn bij de ontwikkeling en nieuwbouw van woningen en kantoren in Nederland. Om deze kennisdeling optimaal te laten plaatsvinden, is het Kennis- en Leertraject (KLT) Excellente Gebieden opgezet. Dit KLT is onderdeel van een breder kennisoverdracht- en stimuleringsprogramma van het Lente-akkoord, maar is specifiek voor de EG ontwikkeld en wordt in opdracht van het Ministerie van BZK uitgevoerd door AgNL.

Doel van het KLT is de verspreiding van de lessen die worden geleerd binnen en buiten de EG. Kennisuitwisseling binnen projecten en tussen projecten onderling is belangrijk, maar het voornaamste doel is uiteindelijk de brede ontsluiting van kennis naar de rest van de bouwkolom, om zodoende de kennis mainstream te maken en de markt voor te bereiden op volgende EPC aanscherpingen. De EG zijn zodoende voorbeeldgebieden voor de rest van Nederland.

De vraagstukken die in deze gebieden leven – ofwel de op termijn op te halen kennis – zijn zeer divers van aard. Globaal zijn die te onderscheiden in: technisch, juridisch, financieel en proces/organisatorisch.

Binnen het KLT is een reeks aan instrumenten ontwikkeld en ingezet ten behoeve van de kennisdeling. Het gaat om de volgende instrumenten:

1. **PLATFORMBIJEENKOMSTEN.**
   Hier ontmoeten deelnemers van de EG, AgNL en BZK elkaar en wisselen ze ervaringen en informatie uit. Deze bijeenkomsten vinden jaarlijks plaats.

2. **LOCATIEADVISEUR.**
   Iedere EG is gekoppeld aan een adviseur van AgNL met wie ze kunnen sparren.

3. **THEMABIJEENKOMSTEN OF 'SPECIALS'.**
   Dit betreft meer gespecialiseerde bijeenkomsten die onregelmatig plaatsvinden, al naar gelang de signalen vanuit en rondom EG. Deze bijeenkomsten kunnen verschillende vormen aannemen; van rondetafel gesprekken in kleine kring tot symposia die voor iedereen toegankelijk zijn.

4. **MONITORING MIDDELS DOCBASE.**
   De leervragen en mogelijke oplossingen in de EG worden gevolgd in een speciaal monitoringssysteem (docbase). Docbase is een interne AgNL database gericht op het krijgen van inzicht in kennis- en leervragen bij innovatie.

5. **NIEUWSFLITSEN.**
   Een onregelmatig verschijnende nieuwsbrief per e-mail naar alle betrokkenen bij en geïnteresseerden in EG.

6. **EG WEBSITE.**
   Op deze website staat algemene informatie over de EG. Vanuit de website wordt doorverwezen naar Kennishuisgo voor specifieke gebieden.

7. **VOORBEELDEN 'KENNISHUISGO'.**
   Deze database bevat voorbeeldprojecten op het gebied van energiebesparing binnen de gebouwde omgeving. Deze database bevat meer gedetailleerde informatie over al de EG.

8. **ARTIKELEN IN DIVERSE MEDIA.**
   AgNL verspreidt op onregelmatige basis artikelen om geleerde lessen breder bekend te maken. Dit gaat via vakbladen.

9. **TRENDRAPPORTAGES.**
   Dit zijn, door het monitoringteam opgestelde, interne rapportages met updates over de voortgang in de EG.

DOEL EN REIKWIJDTE VAN DIT ONDERZOEK

Het Ministerie van BZK en AgNL willen inzicht krijgen in het functioneren van het KLT. Zij hebben de behoefte om 1) de verwachtingen die de betrokkenen van EG hebben rondom het KLT te toetsen en 2) de effecten van het KLT van de regeling EG te meten.

Een aantal subvragen hieromtrent is door AgNL geformuleerd, zoals: Hoe ervaren deelnemers de bijeenkomsten? Gebruiken de deelnemers de informatie in hun huidige werk? Geven de deelnemers informatie door aan andere partijen? In welke mate draagt de regeling bij aan de nationale doelstellingen van het Lente-akkoord?

Op basis hiervan hebben wij de vragen geformuleerd die aan dit onderzoek ten grondslag liggen:

› "Hoe effectief is het Kennis- en Leertraject rondom de Excellente Gebieden?"
› "(Hoe) Kan dit worden verbeterd?"

De 'effectiviteit' betreft hier de mate waarin de bouwkolom zich middels dit traject beter kan voorbereiden op zeer energiezuinig bouwen.

In het overleg traject voorafgaand aan dit onderzoek is door opdrachtgever en opdrachtnemer geconstateerd dat het voor een grondige effectmeting van het KLT nog te vroeg is. Het hoofddoel van het KLT ligt immers op de brede opschaling van kennis; van 'early market' naar de 'mainstream', een proces dat niet binnen anderhalf jaar plaats vindt, noch hoeft te vinden – in 2015 wordt de eis aangescherpt. Voor een definitieve evaluatie of de ultieme doelstelling bereikt is, is het dus te vroeg.

Dat neemt niet weg dat op dit moment al belangrijke lessen geleerd kunnen worden. Door nu, na een traject van anderhalf jaar, de peilstok te hanteren, kunnen succesfactoren en verbeterpunten worden geïdentificeerd. In dit stadium gaat het dus om tussentijdse stuurinformatie waar in de voortgang van het KLT gebruik van gemaakt kan worden.

Dit onderzoek brengt daarom vooral inzicht in, zoals in het hoofdstuk Theorie verder beschreven, de werking van het KLT op het niveau van verdieping – leren binnen een EG – en het niveau van verbreding – leren tussen EG's – en slechts in beperkte mate op het niveau van opschaling – waar lessen vanuit de EG de brede bouwkolom bereiken. De centrale vragen zoals hierboven geformuleerd veranderen hiermee niet, alleen de verwachtingen over de resultaten verschuiven.

3.

THEORIE & METHODOLOGIE

THEORIE

Inspiratie voor Excellente Gebieden
De opzet van het KLT van de regeling EG is sterk geënt op de diffusie van innovaties-theorie die Rogers beroemd heeft gemaakt. In deze theorie staat een s-vormige curve centraal. Deze curve weerspiegelt de verspreiding van een bepaalde innovatie onder de totale doelgroep.

Rogers, Everett M. (1983). *Diffusion of Innovations*. New York: Free Press

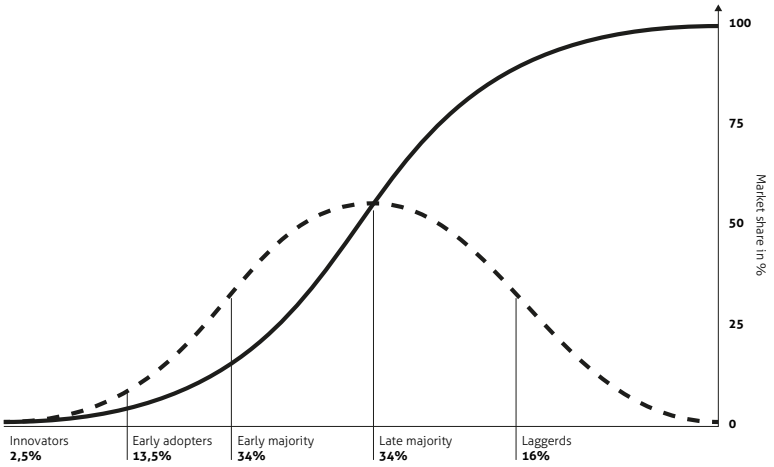

Als eerste komen de circa 2.5% *innovatoren* in beweging, die altijd als eerste nieuwe ontwikkelingen omarmen. Samen met de 13.5% *vroege adoptanten* die snel reageren op nieuwe ontwikkelingen vormen zij de voorhoede van de markt. Daarna volgt, op het steilste punt van de s-curve, de 34% *vroege meerderheid*, waarna het omslagpunt van die curve bereikt is en de snelheid van omarming door de rest van markt begint af te nemen. De 34% *late meerderheid* en, tenslotte, de 16% *achterlopers* vormen de achterhoede van de markt.

In het KLT zijn de innovatoren *onverschrokkenen* en de vroege adoptanten *gerespecteerden* genoemd en is een profiel van hen opgesteld. Deze profielen hebben ter inspiratie gediend voor de verschillende instrumenten uit de regeling EG.

Waar de theorie van de kennisdiffusie niet veel over zegt is over wat er daadwerkelijk bij de doelgroepen plaatsvindt. Rogers is vaak bekritiseerd om het gebrek aan handzame adviezen die zijn theorie biedt voor het versnellen van de s-curve. Ook is het moeilijk om tussentijds iets te zeggen over het verloop van de s-curve. De theorie is om deze redenen bruikbaarder als algemeen uitgangspunt over hoe innovatie en kennis zich verspreid dan als kader voor onderzoek en beleid.

Transitie-experiment
Een vakgebied dat het uitgangspunt van Rogers verrijkt en uitdiept is dat van de innovatiewetenschappen. Dit is een verzamelnaam voor een aantal theorieën en tools die zowel beschrijvend als adviserend omgaan met kennis en innovatie. Een bijzonder handige tool uit dit spectrum is het transitie-experiment.

Geels, Frank W. (2002), "Technological transitions as evolutionary reconfiguration processes: a multi-level perspective and a case-study", *Research Policy* **31**, pp. 1257-1274

Binnen een transitie-experiment wordt geëxperimenteerd met alternatieven voor de bestaande situatie of, in het geval van de Excellente Gebieden, met toekomstige situaties. Op meerdere plekken in Nederland, in wisselende omstandigheden, wordt geleerd over hoe de standaard bijgesteld kan worden. De lessen per gebied kunnen heel verschillend zijn, maar uiteindelijk moeten ze samen leiden tot een nieuwe status quo (een verhoogde capaciteit tot energiezuiniger

bouwen) die de bouwsector in staat zal stellen beter om te gaan met aanscherpende EPC-eisen.

Binnen zo'n experiment zijn drie processen van belang, die wij ook hanteren als theoretisch raamwerk voor de analyse in dit rapport. Deze processen zijn het verdiepen, verbreden en opschalen. Ze volgen elkaar tot op grote hoogte in de tijd op. Ze zijn allemaal gericht op leren in de brede zin van het woord.

1. Verdiepend leren
Verdiepend leren vindt plaats binnen een specifieke context. Bijvoorbeeld: een aannemer in Grijpskerke leert hoe hij een passiefhuis kan maken voor een woningcorporatie.

2. Verbredend leren
Verbredend leren vindt plaats als kennis uit een specifieke context ook in een andere context wordt toegepast. Bijvoorbeeld: een andere aannemer ziet dat de situatie in Grijpskerke heel erg lijkt op zijn situatie en besluit hetzelfde te doen.

3. Opschalend leren
Opschalend leren tenslotte vindt plaats als brede lessen steeds meer gestandaardiseerd worden. Bijvoorbeeld: als aannemers merken dat er veel fout blijft gaan en daarom een keurmerk ontwikkelen voor het passief bouwen en daar een bijbehorende lespraktijk voor in het leven roepen.

Toepassing van dit theoretische raamwerk
Er is, zoals meestal wel het geval met een transitie-experiment, geen sprake van een vrijwillig traject. De EPC wordt in de wet vastgelegd en bedrijven hebben er aan te voldoen. Een succesvolle uitvoering van de wet vereist daarentegen – helemaal als de wet in 2020 nog strenger wordt – wel een transitie in de bouwsector. De theorie van het transitie-experiment geeft veel houvast bij het onderzoeken hiervan en denken hierover en wordt hier daarom gebruikt.

Het doel van de regeling EG en van het KLT daarbinnen is het mainstreamen, het opschalen, van de kennis die nodig is om te kunnen bouwen met de toekomstige scherpere eisen wat betreft energetische prestatie. Die doelstelling gaat dus expliciet tot en met de opschaling zoals hierboven gedefinieerd.

Gezien de relatief recente start van EG en de horizon die hoofdzakelijk in 2015 ligt, verwachten wij nog weinig te zien van daadwerkelijke opschaling, of van de stap van verbreding naar opschaling.

Wij (de auteurs) verwachten meer te zien op het gebied van verdieping, omdat nog maar weinig partijen uit de bouwkolom ervaring hebben met zeer energiezuinig bouwen, en omdat de aanwezige oplossingen nog niet genoeg gestandaardiseerd zijn en daarom tot op zekere hoogte elke keer opnieuw moeten worden uitgevonden. Dat oplossingen en kennis 'op de markt' aanwezig zijn betekent daarom nog niet dat er geen behoefte is aan verdiepend leren bij de betrokkenen van de EG.

Daarnaast verwachten wij ook veel te zien op het gebied van verbredend leren, omdat het KLT hier sterk op inzet en veel gebruikte instrumenten hier specifiek op gericht zijn.

METHODOLOGIE

Uit de betrokkenen bij de EG is op kwalitatieve gronden een voorselectie gemaakt van te benaderen gebieden en actoren daarbinnen. De EG onderscheiden zich op een aantal vlakken van elkaar, onder meer in complexiteit van innovatie, omvang van gebied, status, ambities, economisch succes en geografische ligging. Op basis van deze diversiteit hebben we een selectie gemaakt. Omdat de 8 gebieden uit Noord-Nederland nog nauwelijks een historie hebben als EG, laten we deze buiten beschouwing.

Van gebieden die destijds als kandidaat een aanvraag deden maar niet de status van EG wisten te verwerven selecteerden we ook een aantal. Bij deze Voorgedragen Gebieden (VG) waren additionele selectiecriteria; blijvende of verbroken betrokkenheid met de regeling EG en het aantal projecten waarvoor destijds aanvraag is gedaan. Onze verwachting is niet dat deze groep in dit stadium al als een volwaardige 'controle-groep' kan functioneren, maar het is wel de meest voor de hand liggende groep om inzicht te vergaren met betrekking tot autonome ontwikkeling. Ze zijn immers per definitie bekend met de regeling EG, zijn net als de EG te classificeren als early adopters, maar ontberen de deelname aan het KLT.

Ook wat betreft actoren hebben we geprobeerd een brede diversiteit aan te brengen. Zo spraken we met de locatie adviseurs, programma managers, project ontwikkelaars, gemeente ambtenaren en zelfstandig adviseurs.

Op bovenstaande manier hebben we een zo representatief mogelijk inzicht willen krijgen in de uitvoering en beleving van het KLT van de regeling EG.

Na het ontwikkelen en opstellen van een vragenlijst hebben we van ieder EG drie personen geïnterviewd: de locatie adviseur en twee sleutelpersonen. Alleen van EG Groesbeek zijn twee personen geïnterviewd. Van de VG hebben we alleen de projectleider geïnterviewd. Dit heeft geleid tot een reeks van bij elkaar 18 interviews met 16 personen van 9 verschillende gebieden (5 EG en 4 VG). De interviews hebben telefonisch plaatsgevonden en namen per stuk tussen 45 en 90 minuten in beslag. Hieronder staat de lijst met selectiecriteria voor het uitkiezen van de gebieden en personen die we benaderd hebben. We zijn voor een zo groot mogelijke diversiteit gegaan op deze criteria.

Op pagina 20 en 21 staat een overzicht van de betreffende gebieden.

SELECTIECRITERIA EG
- woningbouw/utiliteit
- locatie
- fase
- omvang
- energiedoel
- status / cultuur
- typen leervragen
- diversiteit bouwpartijen

SELECTIECRITERIA VG
- betrokkenheid bij EG
- locatie
- aanvraag voor 1-meer gebieden
- zoals EG indien bekend

Methodologische kanttekening
Mensen halen hun kennis en kunde uit veel verschillende hoeken en weten dat meestal niet te herinneren, of niet betrouwbaar. De vergelijking in dit onderzoek tussen de EG en de VG werpt iets meer licht op de daadwerkelijke bijdrage van het KLT, maar de VG hebben niet alleen het KLT misgelopen, maar ook de financiële ondersteuning. Bovendien heeft er een selectie plaatsgevonden uit alle initiatiefnemers die een EG wilden worden en verschillen de EG en VG daardoor per definitie van elkaar. Een echt solide bron voor vergelijking is het daarom niet. Dit onderzoek kan daarom niet onomstotelijk vaststellen welke resultaten in de EG voortkomen uit de regeling EG.

RELATIE TOT ANDERE REGELINGEN

De regeling EG staat niet op zichzelf. Er is een veelvoud aan regelingen en programma's, van gemeentelijk niveau tot aan Europees niveau, die beogen om energetische innovatie in de bouw te versnellen en te verstevigen. Ook hier gaat vaak een financiële ondersteuning gepaard met meer aandacht/zichtbaarheid en een grotere dynamiek in de wijze waarop kennis en informatie zich verspreid.

De status 'Excellent Gebied' overlapt in een aantal gevallen met regelingen als Energie Onderzoek Subsidie Demonstratie (EOS-DEMO), Unieke Kansen Programma Naar Energieneutrale Scholen en Kantoren (UKP-NESK), Energiesprong Gebouwde Omgeving, Provinciale 'Proeftuinen' en dergelijke. De regeling EG en het KLT is dus gepositioneerd tegen de achtergrond van een reeks aan andere initiatieven. Dit is een potentiële belemmering bij het goed onderscheiden van de effecten van het KLT en de effecten van andere innovatieprogramma's. Wij hebben hier rekening mee gehouden in onze vraagstelling door expliciet te zijn wat betreft de middelen waarop kennis gedeeld is.

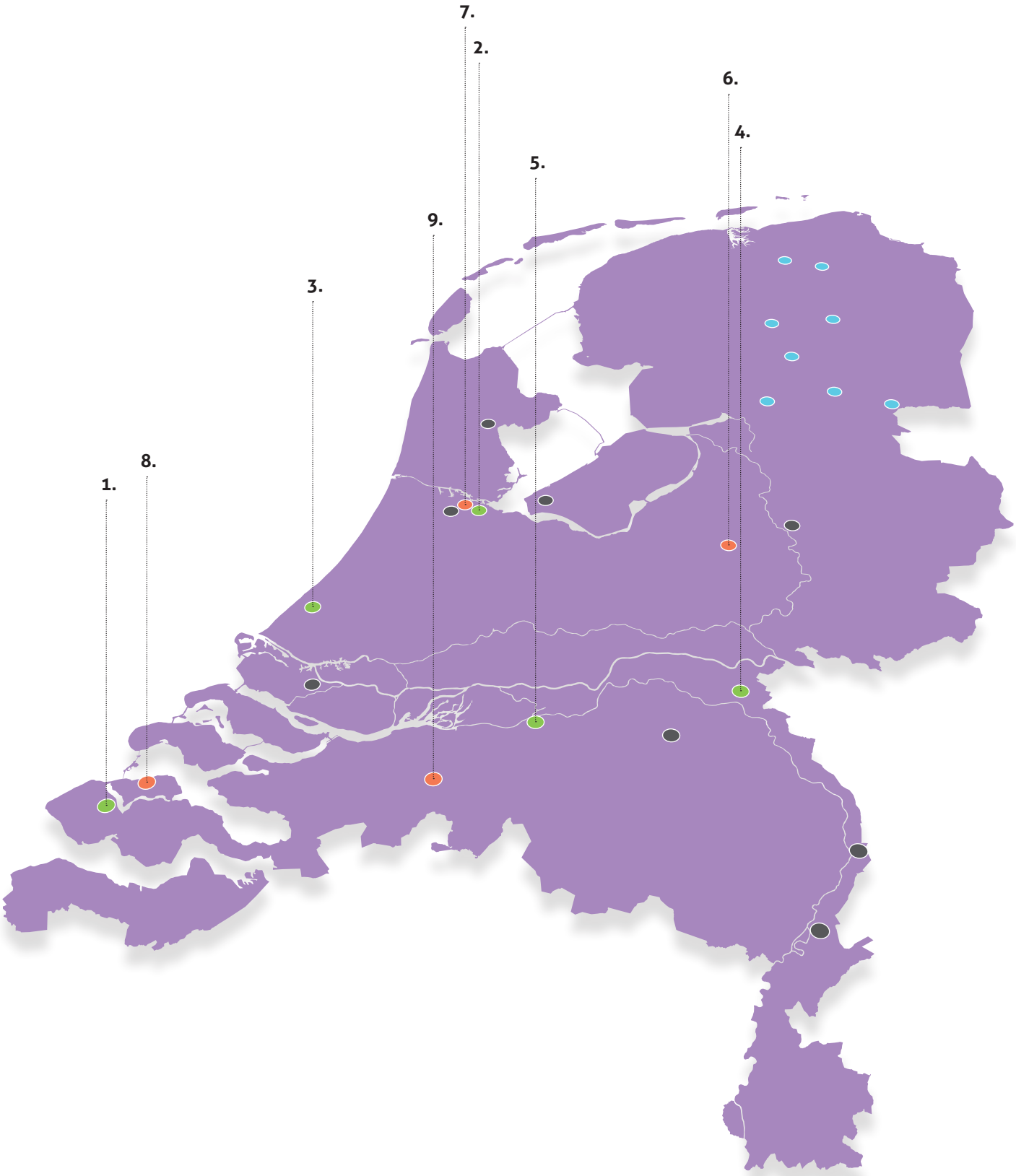

- Geïnterviewde Excellente Gebieden (EG)
- Geïnterviewde Voorgedragen Gebieden (VG)
- Niet geïnterviewde Excellente Gebieden 2010
- Niet geïnterviewde Excellente Gebieden 2011

GEÏNTERVIEWDE GEBIEDEN

1. NIMMERDOR ›

Status: Excellent Gebied
Locatie: Grijpskerke, Veere, Zeeland
Bouw: Gemengd
Ambitie: Energierekening nul
Fase: Oplevering

De Zeeuwse Milieufederatie gaf begin 2006 haar visie op een 'CO_2-neutraal Zeeland in 2050'. Samen met Woningbouwcorporatie Woonburg en projectontwikkelaar Marsaki zijn zij daarna samen een Zeeuwse CO_2-neutrale straat gaan realiseren in Grijpskerke. De basis is een passiefbouw concept, zowel voor starters- als voor seniorenwoningen.

2. JERUZALEM ›

Status: Excellent Gebied
Locatie: Amsterdam, Stadsdeel Oost
Bouw: Gemengd
Ambitie: Staat opnieuw ter discussie
Fase: Herevaluatie doelstellingen

Jeruzalem in Amsterdam Oost is een project van 455 woningen en 4.975 m² utiliteitsbouw, zowel nieuwbouw als monumentale panden. De uitgangspunten van het project worden nu opnieuw met alle stakeholders besproken, aan de ene kant omdat de investeringen zijn uitgesteld, aan de andere kant omdat men denkt dat er meer uit te halen is.

3. ERASMUSVELD & LEYWEGZONE ›

Status: Excellent Gebied
Locatie: Den Haag
Bouw: Gemengd
Ambitie: Energieleverende wijk
Fase: Planning + uitvoering

Twee aaneengesloten wijken waar tot 2020 rond 4.000 woningen gebouwd worden. Middels lage-temperatuur stadsverwarming gaat aardwarmte op grote schaal energie leveren. Door vertraging in de nieuwbouw wordt de technische en economische haalbaarheid van aansluiting op al bestaande bouw onderzocht.

4. STEKKENBERG WEST ›

Status: Excellent Gebied
Locatie: Groesbeek, Gelderland
Bouw: Woningbouw
Ambitie: Behalen EPC 0.4
Fase: Uitvoering

Na de sloop en nieuwbouw van zo'n 250 huurwoningen keert het merendeel van de bewoners hier terug. Ze zijn nauw betrokken bij de introductie van nieuwe technieken zoals WKO, betere isolatie en CO_2-gestuurde ventilatie. Ook wordt nieuwe huishoudelijke apparatuur met laag energieverbruik toegepast.

5. GEERPARK ›

Status: Excellent Gebied
Locatie: Heusden, Noord-Brabant
Bouw: Gemengd
Ambitie: Energieneutraal
Fase: Vertraagd

In de plannen voor Geerpark (750 woningen en 1.000 m² utiliteitsbouw) wordt nadrukkelijk niet alleen naar de EPC-eis gekeken, maar naar de optelsom van eindprodukt, prestatie en woonlasten. Het project heeft hoge ambities qua duurzaamheid en samenhang. Na enige vertraging staat de start van de bouw gepland voor 2012.

6. ZUIDBROEK ›

Status: Voorgedragen Gebied
Locatie: Apeldoorn
Bouw: Woningbouw
Ambitie: A'doorn Energieneutraal 2020
Fase: Uitvoering

Conform bouwbesluit worden hier de komende jaren 2.500 nieuwbouwwoningen gerealiseerd. Warmte zal worden geleverd vanuit een rioolwaterzuiveringsinstallatie. Het project vormt een onderdeel van de Apeldoornse plannen voor gemeentelijke energieneutraliteit in 2020.

7. HOTEL AMSTELKWARTIER ›

Status: Voorgedragen Gebied
Locatie: Amsterdam
Bouw: Utiliteitsbouw
Ambitie: Gesloten kringlopen
Fase: Planning

Het doel is om een werkelijk duurzaam hotel te laten verrijzen, waaronder gesloten kringlopen van water, afval, energie en voedsel. Het hotel moet een voortrekker worden voor het hele gebied en ook voor werk zorgen voor veel duurzame dienstenaanbieders. De eerste paal gaat binnenkort de grond in.

8. NATUURLIJK WISSENKERKE ›

Status: Voorgedragen Gebied
Locatie: Wissenkerke, Noord-Beveland
Bouw: Woningbouw
Ambitie: Passiefhuis
Fase: Planning

Op de voormalige locatie van de Sportvelden te Wissenkerke zal een wijk worden gerealiseerd die bestaat uit passiefhuis woningen. Het project heeft de ambitie een echt voorbeeldproject te zijn. Na twee jaar voorbereiding en enige tegenwind door de crisis in de woningbouw is in december 2011 de verkoop formeel gestart.

9. BAVEL ›

Status: Voorgedragen Gebied
Locatie: Breda
Bouw: Woningbouw
Ambitie: Geen gezamenlijke
Fase: Opstart

Het betreft 2 CPO's (Collectief Particulier Opdrachtgeverschap) waarbij aansluitend op de bebouwde kom, 21 nieuwe kavels staan gepland. De kopende partijen kunnen hun eigen ambitie formuleren.

4.

RESULTATEN

Als we naar de regeling EG kijken en het KLT daarbinnen kunnen we op verschillende manieren een analytisch onderscheid maken. Zoals beschreven in de methodologie kiezen we ervoor om de invloed van het KLT te beschrijven vanuit het effect ervan op de verdieping, verbreding en opschaling van de kennis die nodig is om scherper dan het Bouwbesluit te bouwen.

We behandelen de projecten niet individueel, maar trekken gedeelde lessen uit de ervaringen in de verschillende gebieden. In dit hoofdstuk trekken we geen conclusies, dat volgt in het volgende hoofdstuk. De hier weergegeven resultaten zijn de uitkomsten van de 18 interviews. Hierbij gaat het om de ervaringen en meningen van deelnemers en betrokkenen bij de regeling.

VERDIEPEN

VRAAG: **WELKE LEERVRAGEN KOMT MEN VAAK TEGEN IN DE VERSCHILLENDE PROJECTEN?**

Een overzicht van het totaal aan genoemde leervragen is te vinden in de bijlage. Hier geven we slechts weer dat er uit de interviews op het monitoringtraject aanvullende leervragen naar boven kwamen voor de meeste EG, en hoe de leervragen die in de VG gesteld worden aanvullend zijn op die in de EG.

OBSERVATIE ›
› Er komen aanvullende leervragen naar boven uit de interviews die niet in de monitoring te vinden zijn.
› De VG hebben vragen die praktischer zijn, meer op verdiepen gericht, dan de EG, die meer verbredende vragen hebben.

	EXTRA VRAGEN UIT DE EG
technisch	Welk energieconcept past het beste bij onze situatie? Het valt niet mee om te kiezen uit alle mogelijkheden. Windmolens, biomassa, oppervlaktewater, kunstijsbaan, aan elke oplossing zit wel een gevolg vast.
technisch	Een aantal woningen hebben een monumentale status. Wat is daarvoor het ideale energieconcept?
technisch / juridisch	Is een windmolen binnen de stadsgrenzen haalbaar?
financieel	De financiële houdbaarheid is voor alle partijen een vraagstuk. Ook omdat het moet passen binnen de monumentale status van enkele panden.
proces	Hoe organiseren we het energieconcept? Dit grenst aan de eerder genoemd juridische vraag over aanbestedingen. De gemeente wil geen participant worden, maar wel een ESCO laten starten.
proces	Hoe zorg je ervoor dat bewoners ook bewust worden van hun energiegebruik?
proces	Hoe kunnen we de diverse opwekking van energie koppelen aan lokale initiatieven zoals volkstuinen en verenigingen?
proces	Hoe koppel je verschillende programma's aan elkaar om tot integrale gebiedsontwikkeling te komen? (Bijv. water- en energiesystemen)
proces	Hoe moet je met elkaar samenwerken om tot zeer energiezuinig bouwen te komen?

	VRAGEN VANUIT DE VG
technisch	Met wat voor materiaal voed ik mijn biovergister?
technisch / financieel	Hoe kun je komen tot kwaliteitsverbetering tegen een lagere prijs?
technisch / juridisch	Is binnenstedelijke windenergie mogelijk?
juridisch	Hoe kun je als gemeente iets eisen dat verder gaat dan het bouwbesluit?
financieel	Hoe financier ik het nu alle groene regelingen de deur uit zijn?
financieel	Wat zijn de extra kosten en verdiensten bij zeer energiezuinig bouwen?
proces	Hoe zorg je ervoor dat innovaties (bijvoorbeeld door installatiebedrijven) worden geanticipeerd door de bouwende partij?
proces	Hoe trek je de kopers aan?
proces	Hoe ga je om met partijen die er alleen voor het eigen gewin in lijken te zitten?
proces	Hoe ga je om met gemeenten die de vooruitgang belemmeren?

** Er zijn geen vragen bij die meerdere keren (door meerdere gebieden) werden genoemd.*

VRAAG: **HOE GAAT MEN OM MET DEZE LEERVRAGEN?**

Voor het trekken van conclusies betreffende de omgang met de leervragen blijkt het in een aantal gevallen te vroeg. Daar staat tegenover dat er ook (deel)gebieden zijn waar men al een hele tijd bezig was voordat men de status EG kreeg. Het KLT kwam daar, tot op zekere hoogte, te laat.

Verder is er sprake van vraagstukken die in dit stadium eenvoudigweg niet op te lossen bleken, zoals de onrendabele top bij sociale huurwoningen.

Veel leervragen hebben betrekking op het proces van samenwerking tussen de betrokken partners. Uit de interviews komt naar voren dat het voor veel partijen zoeken is (geweest) naar de juiste vorm. Dit heeft voor enkele gebieden tot successen dan wel inzichten geleid. In twee gevallen zijn werkgroepen ingericht om de doelstellingen te bekijken, waarna de beste oplossingen zijn samengebracht. In één gebied is sprake geweest van een pragmatische verdeling: de gemeente richtte zich op oplossingen betreffende energieopwekking, de woningcorporatie op energiebesparing. In een ander gebied is uit het stroef lopende samenwerkingsproces lering getrokken. Dit uit zich onder meer in de opmerking dat vrijblijvende afspraken niet werken: "we laten de volgende keer doelstellingen vastleggen en ondertekenen".

Als inspiratiebronnen voor de omgang met de leervragen wordt eigen creativiteit en boerenverstand genoemd. Verder maken meerdere gebieden gebruik van adviesbureaus en gespecialiseerde externe partijen (zoals een bank en energiemaatschappij). Ook wordt aangegeven dat de projectgroep zelf gekoppeld is aan netwerken waar kennis vandaan gehaald wordt. Twee gebieden, tenslotte, geven aan inmiddels een eigen leertraject te hebben opgesteld.

OBSERVATIE ›
› Op veel vragen hebben de EG en VG nog geen antwoord gevonden.
› Eigen creativiteit en boerenverstand staan voorop bij het vinden van antwoorden. Externe bureaus en netwerken komen snel daarna.

VRAAG: **WAT HEEFT MEN AAN HET KLT BIJ HET KOMEN TOT OPLOSSINGEN VOOR DEZE VRAGEN?**

De rol van het KLT bij het vinden van oplossingen voor de leervragen is divers. In een enkel geval is aangegeven dat het te vroeg is om conclusies te trekken. Maar verder komt vanuit de meerderheid van de gebieden positieve geluiden over de inspirerende werking van de regeling EG in het algemeen en het KLT in het bijzonder.

Waar de locatieadviseur in het ene gebied nog niet optimaal als sparringpartner heeft gefungeerd – vooral omdat de ontwikkelingen in het gebied zelf stil stonden – prijzen twee gebieden zijn/haar rol expliciet. In één geval wordt opgemerkt dat er nog nooit zoveel effectieve ondersteuning is geweest vanuit AGNL, zowel qua inhoudelijke kennis als publicitair.

De platformbijeenkomsten zijn voor meerdere gebieden zeer nuttig gebleken. Vooral de laatste in Zwolle in 2011 heeft nieuwe inzichten opgeleverd. Aan de andere kant is opgetekend dat de afstand naar Zwolle gewoon te groot was.

OBSERVATIE ›
De locatieadviseur kan inspelen op de situatie en vervult een over het algemeen zeer gewaardeerde rol.

Met betrekking tot de specials is er vooral enthousiasme vanuit een gebied dat zelf onderwerp was van de bijeenkomst en deze mede georganiseerd heeft.

VRAAG: **HOE KAN HET KLT QUA VERDIEPING AANGESCHERPT WORDEN?**

De suggesties die de geïnterviewden hebben over hoe het KLT aangescherpt zou kunnen worden op het gebied van verdiepend leren zijn divers maar niet talrijk. Iedereen noemt iets anders, of noemt niets.

De enige uitzondering op deze observatie is de werking van de monitoring (middels docbase). Veel deelnemers weten niet dat dit gestructureerd bijgehouden wordt. Terwijl ze wel aangeven behoefte te hebben aan een meer actuele manier om te vergelijken tussen de verschillende EG. De mogelijkheid om hun ervaringen te vergelijken met die van anderen is juist dat wat ze het meest waarderen in het KLT.

Andere suggesties die mensen noemen zijn: van tevoren was niet duidelijk genoeg gecommuniceerd over de onderdelen en mogelijkheden van het KLT; het is een tekort dat EG alleen gericht is op EPC in plaats van integrale gebiedsontwikkeling, aangezien het echte leren juist gebeurt als je de verschillende elementen met elkaar gaat verbinden; en de grote diversiteit aan ondersteuningsprogramma's en instanties maakt het werk voor de projectteams onoverzichtelijk en bewerkelijk.

OBSERVATIE ›
Hoewel de monitoring middels docbase niet is bedoeld voor gebruik door de EG, hebben deelnemers van de EG wel behoefte aan iets dat lijkt op docbase.

VRAAG: **HOE VERGAAT HET DE VOORGEDRAGEN GEBIEDEN IN VERGELIJKING MET DE EXCELLENTE GEBIEDEN?**

Met betrekking tot de VG concluderen we dat er net als bij EG sprake is van eigen netwerken en samenwerkingsverbanden om te leren en op de hoogte te blijven. Dit is over het algemeen wel minder gestructureerd dan bij de EG en meer gericht op een succesvolle projectuitvoering dan op leren an sich.

Eén VG geeft aan de vinger aan de pols te houden met betrekking tot de EG ontwikkelingen. Hij is ook wel eens bij een special geweest en onderhoudt contacten met provinciegenoot Grijpskerke. Voor de rest is er geen sprake van betrokkenheid met het de EG.

OBSERVATIE ›
De VG lijken, in vergelijking met de EG, meer gericht op succesvolle projectuitvoering dan op leren.

VERBREDEN

Het bleek in veel gevallen te vroeg te zijn om goede antwoorden te krijgen op onderstaande vragen. Veel projecten zijn nog niet in de bouwfase beland en moesten derhalve het een en ander schuldig blijven. De hoofdvraag in deze sectie is wat de bijdrage van de verschillende EG is aan elkaars ontwikkeling?

VRAAG: **KRIJGEN JULLIE VEEL AANDACHT VAN ANDERE EG-PARTIJEN?**

De perceptie overheerst dat er over het algemeen weinig directe aandacht is voor elkaars gebied. Dit is volgens enkele ondervraagden te wijten aan de fases waarin de projecten verkeren; het is nog te vroeg of er zijn te veel verschillen tussen de projecten. Ook zijn sommige gebieden in zichzelf gekeerd of opgeslokt door de waan van de dag. In een enkel geval is er sprake van actieve communicatie tussen de gebieden. Dit vindt dan bijvoorbeeld plaats door kruisbestuiving via externe adviesbureaus.

Er zijn ook ondervraagden die aangeven dat er wel degelijk gerichte aandacht is. Gebieden met concrete resultaten krijgen de meeste aandacht (Grijpskerke), maar een gebied dat nog in de opstartfase is (Heusden) zegt ook signalen op te vangen van gerichte interesse. Dit komt dan vanuit de eigen kring/regio en gaat niet zozeer om andere EG.

OBSERVATIE ›
› De ongelijksoortigheid van de EG bemoeilijkt onderling leren.
› Aandachtsmomenten leidden tot gerichte interesse, ook in gebieden die nog minder ver gevorderd zijn.

Er is sprake van pieken in de aandacht voor elkaars gebied rondom specifieke gebeurtenissen. Platformbijeenkomsten zijn hier een goed voorbeeld van.

VRAAG: **WAAR INTERESSEREN PARTIJEN VAN BUITEN ZICH VOORNAMELIJK VOOR?**

De interesse die van buiten komt is breed van soort en heeft betrekking op alle vlakken: technisch, juridisch, financieel zowel als procesmatig. 'Financieringsconstructies' wordt meerdere malen genoemd als interessegebied. Onder meer rondom het opzetten van lokale energiebedrijven. En meer in het algemeen rondom hoe energiezuinig bouwen financieel haalbaar wordt.

Ook hier komt de opmerking terug dat de interesse vooral daar ligt waar iets in praktijk is gebracht. In Grijpskerke is sterk ingezet op marketing. Er is veel interesse voor de wijze waarop hen dit is gelukt, zowel qua vorm als qua inhoud. Den Haag weet de ogen op zich gericht vooral vanwege de grootschalige toepassing van aardwarmte. De interesse is dan breed; zowel technisch (boorlocaties bepalen, restwarmte back-up) en juridisch (veiligheid, milieunormen) als financieel en procesmatig.

OBSERVATIE ›
De interesse van andere EG concentreert zich voornamelijk op vragen over praktijkervaring en financiële zaken.

Er wordt volgens twee van de ondervraagden nog te weinig nadruk gelegd op klantgerichtheid en de gebruikerskant van energiezuinig bouwen.

VRAAG: **HEBBEN JULLIE WEET VAN ANDERE EG-PARTIJEN DIE DINGEN HEBBEN OVERGENOMEN UIT JULLIE PROJECT?**

Hier blijkt moeilijk een concreet antwoord op te geven. Enerzijds omdat het nog te vroeg is, anderzijds omdat men de effecten niet bijhoudt. Er vindt uitwisseling van kennis en ervaringen uit, soms indirect soms direct, maar de uitwerking daarvan is (nog) niet bekend bij de ondervraagden.

OBSERVATIE ›
Het is niet bekend en op dit moment niet na te gaan wat er daadwerkelijk onderling geleerd wordt.

VRAAG: **WELKE KANALEN WORDEN GEBRUIKT OM KENNIS TE DELEN?**

Over het algemeen geldt (komt bij de meeste gebieden naar voren) dat er naast EG meerdere programma's/initiatieven een rol spelen in de kennisdiffusie. Dit loopt uiteen van lokale samenwerking (gemeente niveau of lager) tot provinciale, landelijke en Europese initiatieven. Het betreft zowel initiatieven vanuit de overheid als vanuit de markt. Waar het KLT inzet op verregaande ondersteuning van het delen van kennis, is dit bij andere initiatieven over het algemeen iets passiever, meer op incidentele basis en/of meer gericht op financiële impulsen. Bij één EG wordt een specifiek markt-initiatief naar voren geschoven dat een significante schakel is voor informatie overdracht. Bij anderen is het lastig of niet te traceren via welke kanalen welke kennis is verspreid.

In twee gesprekken is aangegeven dat de EG middelen niet of slechts heel beperkt gebruikt worden om ervaringen te delen. Op de vraag naar andere kanalen wordt bij de een het eigen netwerk genoemd (in dit geval een kleine locatie). Bij de ander (in dit geval een grote locatie) een veelvoud aan overige communicatie middelen; representatie op diverse websites, lezingen door het land en presentaties voor geïnteresseerde bezoekers.

In alle andere gevallen blijken de KLT instrumenten belangrijk om kennis te halen en te brengen. De *platformbijeenkomst* wordt daarbij het meest genoemd. Omdat het een plek is waar meerdere koplopers rondlopen horen ze er altijd wel iets nieuws, alsook nuttige feedback als ze zichzelf presenteren. *Specials* worden ook verschillende malen genoemd als belangrijk instrument, maar dit blijkt sterk afhankelijk van het thema en de locatie. Een andere vaker genoteerde opmerking is dat er een te groot aanbod is van evenementen (in het algemeen, niet specifiek EG) in verhouding tot de tijd en aandacht die men er voor vrij kan maken.

De *locatieadviseur* is een katalysator voor kennisverspreiding. Er komt in enkele interviews naar voren dat die kennisverspreiding vooral op initiatief van de locatieadviseur gebeurt, vanuit de gebieden zelf wordt minder initiatief genomen op dit vlak.

De *nieuwsflits* wordt slechts in een enkel geval aangegeven als actief gebruikt leerinstrument. Deze nieuwsbrieven worden overigens wel in de meeste gevallen gelezen/gescand en gewaardeerd. Het geeft de lezers een gevoel van 'in touch' zijn met wat er in Nederland gebeurt en dat is prettig.

De *website* lijkt vooral bij aanvang relevant geweest te zijn, daarna is deze grotendeels van de radar verdwenen, alhoewel buitenstaanders er nog wel eens naar worden verwezen.

Met de *monitoring* blijken veel gebieden, zoals verwacht, nauwelijks bekend. Er zijn gesprekken met het monitoring team, maar wat verder het doel is van monitoring middels docbase roept vraagtekens op. In meer dan één geval kent men de term in het geheel niet. In één geval wordt aangegeven dat er gebruik wordt gemaakt van docbase.

OBSERVATIE ›
› De regeling EG opereert in een veld waar heel veel gebeurt.
› Wat de regeling EG bijzonder maakt is de nadruk op het leeraspect.
› De belangrijkste kanalen blijken te zijn: de locatieadviseurs, de platformbijeenkomsten en de specials.

VRAAG: **WAT GAAN JULLIE MISSEN ALS HET KLT STOPT?**

Tweemaal wordt expliciet benoemd dat er niets gemist zal worden, omdat het project al heel ver gevorderd is of juist omdat het stil ligt. In

andere gevallen wordt het uitwisselen van ervaringen in het algemeen genoemd als iets dat gemist zal worden.

Doorvragen leert dat vooral de kans om het eigen gebied met andere gebieden te vergelijken bevredigt en dat het hebben van een projectoverstijgende doelstelling enthousiasme oproept. De gebieden waar we hier mee te maken hebben zijn allen al met hoge ambities en enthousiasme begonnen, maar meerdere personen geven aan dat dit nog versterkt is door het KLT.

OBSERVATIE ›
Het meest gewaardeerd worden de projectoverstijgende doelstelling en de onderlinge uitwisseling van ervaringen.

De platformbijeenkomsten worden een aantal maal specifiek benoemd als instrument dat gemist zou worden, alhoewel één persoon de perceptie heeft dat deze – de laatste keer – vooral bezocht werd door AgNL mensen.

VRAAG: **WAT HEBBEN JULLIE GEHAD AAN HET EG ZIJN?**

Uit enkele interviews komt naar voren dat een verhoogd enthousiasme bij eigen partij en partners werkelijk heeft geleid tot een verschuiving van de status quo. Dit wordt niet in de laatste plaats toegeschreven aan de EG status. In één geval wordt daarbij specifiek aangegeven dat er eerst scepsis was t.o.v. energiezuinig bouwen (vooral kostenpost!), maar dat duurzaamheid nu veel meer wordt gezien als pluspunt.

Tussen de regels door lezen we dat scepsis of gereserveerdheid in meer dan één geval minder is geworden. Die positieve draai wordt uitgedragen.

Waar voor het ene gebied geldt dat EG een duidelijk startpunt is voor meer projecten, geldt bij andere gebieden dat EG vooral een stimulans was om op de ingezette weg voort te gaan.

OBSERVATIE ›
› Het meedoen aan een EG project levert deelnemers de kans om 'energiezuinig bouwen' intrinsiek te maken.
› De regeling EG zorgde ook voor het stimuleren en waarborgen van de ambities.

De KLT instrumenten hebben overwegend stimulerend gewerkt, slechts in één geval is er sprake van dat het KLT tegen is gevallen. In dit geval werd de aansluiting met andere EG onvoldoende bevonden vanwege gebrek aan een laagdrempelige manier om regelmatig informatie uit te wisselen met elkaar.

VRAAG: **HOE WORDT ER REKENING GEHOUDEN MET HET WAARBORGEN VAN DE PRESTATIES?**

De AMVB die de beoogde scherpere energetische prestaties wettelijk afdwingt blijkt een waardevol middel te zijn voor veel van de geïnterviewden om de kwaliteit van het project te borgen. Het houdt de groep bij elkaar en maakt het makkelijker om ambities vast te houden. Evenwel maakt dat nog niet duidelijk hoe de prestaties ook in de praktijk afgedwongen gaan worden.

OBSERVATIE ›
De AMVB helpt bij het borgen van de prestaties, maar is niet voldoende om goede resultaten te garanderen.

In één geval is een uitgebreid traject met meerdere maatregelen gestart om tijdens de bouw het behalen van het einddoel in de gaten te blijven houden. In andere gebieden is men nog niet in de bouwfase beland en heeft men deze vraag nog in mindere mate geagendeerd.

VRAAG: **HOE GAAN JULLIE OM MET DE BEWONERSCOMPONENT VAN ENERGIEGEBRUIK?**

Betrokkenheid van de eindgebruiker blijkt eigenlijk overal een thema te zijn, al verschilt de wijze waarop dit zich manifesteert in hoge mate.

Een enkele keer ligt hier een zwaartepunt, maar meestal betreft het een besef ("bewoners cruciaal!") dat nog uitgekristalliseerd moet worden en ligt nu het accent vooral op gebouwgebonden gebruik.

Het opzetten van bewonersateliers of workshops komt een aantal keer terug in de antwoorden. Daar waar de bouwfase ver gevorderd is, is sprake van een opgezet monitoringtraject aangaande het gebruik.

OBSERVATIE ›
Bij elk project worden, ook al is het geen officiële doelstelling van de regeling EG, de bewoners als een belangrijke partij gezien. Ofwel ze zijn al betrokken ofwel ze zullen betrokken worden,

VRAAG: **HOE KAN HET KLT QUA VERBREDING AANGESCHERPT WORDEN?**

Over het algemeen is men tevreden tot zeer tevreden. De meeste personen hebben daarbij wel tips voor verbeteringen. Terugkerend is het commentaar dat de communicatie soms wat ondoordringbaar is; het is lastig om op een simpele manier te weten te komen wat er allemaal speelt. Er is behoefte aan een 'eenduidige ingang'. Dit betreft vooral de digitale middelen.

Eén geïnterviewde is, concluderend, niet te spreken over het KLT. Volgens deze persoon is het niet echt geslaagd in de opzet omdat het als afstandelijk is ervaren; er is te weinig echte betrokkenheid en het is te veel gericht op digitale middelen. Deze persoon had ook weinig feeling met de locatieadviseur. Dit zou te maken kunnen hebben met een tussentijdse adviseurswisseling.

De platformbijeenkomsten worden als zeer positief ervaren maar zouden voor de één lokaler en kleinschaliger voorbij mogen komen, terwijl de ander vooral wijst op het belang van een groepsgevoel dat met de platformbijeenkomsten nog meer versterkt kan worden. De opkomst zou daarom groter moeten. De laatste platformbijeenkomst wordt meerdere malen genoemd als succesvol vanwege de workshop opzet. Gemene deler lijkt toch de roep om continuïteit, waarbij een regelmaat van 1 x per jaar te laag is.

Die continuïteit wordt ook door verschillende personen in verband gebracht met een tekort aan uren of een gebrek aan efficiëntie in de begeleiding. Interessant is in dat licht dat twee keer wordt aangegeven dat de kennis en input van AgNL misschien wel voldoende is maar dat de houding van de EG zelf te wensen over laat ("kan pro-actiever!").

OBSERVATIE ›
› De persoonlijke begeleiding is belangrijk. Wisseling van de wacht of een tekort aan begeleiding kan funest zijn voor het hele traject.
› Digitale middelen zijn minder diepgaand en minder grijpbaar dan persoonlijke begeleiding.

Wat betreft monitoring middels docbase kunnen we kort zijn: uit de gesprekken blijkt dat dit door betrokkenen nauwelijks wordt gebruikt. Eén persoon gaat inhoudelijk in op docbase en geeft aan dat het niet gebruiksvriendelijk is.

VRAAG: **WANNEER IS HET KLT 'KLAAR'?**

Iedereen noemt een ander moment als natuurlijk eindpunt voor het KLT. Terwijl voor de een het oplevermoment van de woningen het einde zou mogen inluiden, zeggen een aantal anderen weer dat juist in de periode ná de oplevering veel geleerd zal worden over daadwerkelijk effect.

De meeste geïnterviewden noemen eindcriteria die meer zijn te koppelen aan leren voor verdieping, bijvoorbeeld als genoeg is geleerd voor een succesvol project. Ongeveer een kwart van de geïnterviewden noemt het KLT iets dat, in andere vorm, een permanent programma zou moeten zijn, omdat er altijd weer nieuwe dingen zijn om mee

om te leren gaan: "eigenlijk zou het KLT een permanent programma moeten zijn van meerdere ministeries samen, waarmee verschillende communicatiekanalen verbonden kunnen worden omtrent het leren op meerdere vlakken en niets verloren gaat bij afsluiting van één specifieke tak."

OBSERVATIE ›
› Voor de EG zelf blijft verdiepend leren het grootste doel.
› Het leertraject zou een continu programma kunnen zijn, opdat er minder kennis verloren gaat.

Daarbij werd door één deelnemer aangetekend dat het KLT extra nodig is bij gebrek aan modelwoningen waar mensen kunnen ervaren wat het is om energiezuinig of -neutraal te bouwen: "Pas als je het ervaart, snap je het."

VRAAG: **WAAROM HADDEN DE VG AAN HET PROJECT DEEL WILLEN NEMEN?**

Het vaakst wordt als reden genoemd de kans om je als EG te kunnen profileren. Daarmee denken de partijen zichzelf te kunnen onderscheiden van de rest van de markt. Daarnaast is 'kennisdeling' voor hen een belangrijke drijfveer. Twee gebieden spreken expliciet de overtuiging uit dat energiezuinig bouwen de enige bouwwijze wordt in de toekomst en dat dit een reden was om deel te nemen.

Andere gehoorde drijfveren betreffen: het motiverende karakter van een dergelijke regeling, het halen van CO_2-doestellingen, het formuleren van een punt aan de horizon en de mogelijkheden die het biedt om stadsdelen te vernieuwen.

OBSERVATIE ›
Vergrote zichtbaarheid en het gestructureerde leerproces van de regeling EG zijn de hoofdredenen voor de VG om deel te hebben willen nemen aan de regeling.

Uit de interviews kan afgeleid worden dat zichtbaarheid en het leerproces voorop staan en dat de financiële ondersteuning van secundair belang is (maar daarmee nog niet onbelangrijk is).

VRAAG: **HOE GAAN DE VG OM MET KENNISDELING?**

De geïnterviewde VG geven stuk voor stuk aan dat het opdoen van de juiste kennis voor hun project niet makkelijk is. Zoals een deelnemer zegt: "Als je aan zo'n ambitieus project begint komt je wel in een maalstroom van aandacht terecht". Maar, voegde deze persoon er aan toe, daarmee heb je nog niet de juiste kennis in huis.

Vooral de mogelijkheid om je te verbinden met en spiegelen aan andere koplopers wordt door de meeste VG-deelnemers gemist. Het kost daardoor veel meer moeite om op de hoogte te blijven van de stand van zaken en om dingen uit te zoeken.

OBSERVATIE ›
Ook de VG staan in de belangstelling. Die belangstelling helpt de VG echter nog niet bij het opdoen van de benodigde kennis.

Deze VG tonen hiermee dat ze vooral behoefte voelen op het vlak van kennisverdieping, en minder urgent op het vlak van verbreding (of zelfs opschaling).

OPSCHALEN

Voor vragen over opschaling is het nog erg vroeg in de ontwikkeling van de EG en VG en de levensduur van het KLT. Goede antwoorden krijgen op onderstaande vragen bleek nauwelijks mogelijk. Toch zijn ook hier nog potentieel interessante bevindingen naar boven gekomen.

VRAAG: **WAT IS ER VOOR JULLIE OP BREDERE SCHAAL VERANDERD DOOR DIT EG PROJECT?**

Slechts bij één project onder de geïnterviewden is men dusdanig vergevorderd dat sprake kan zijn van opschaling. In dit geval was die opschaling op twee plekken aan te treffen. Aan de ene kant bij de gemeente die zich door deelname aan dit project en alle aandacht die het vervolgens kreeg gedwongen zag een duurzaamheidsstrategie op gemeenteniveau te formuleren. Aan de andere kant wil de ontwikkelaar zichzelf herorienteren op de bouwmarkt. Ze zijn zo blij met het resultaat dat ze hebben weten te bereiken met nieuwbouw dat ze zich nu ook willen gaan toeleggen op renovatie, aangezien daar de grootste energetische opgave en het meeste werk te vinden zal zijn de komende jaren.

OBSERVATIE ›
Voordat een project in de bouwfase zit, moet er niet te veel verwacht worden van de mogelijkheden tot opschalend leren.

VRAAG: **HOE DRAGEN DE EG DE IN EIGEN HUIS GELEERDE LESSEN UIT?**

Het gaat hier bijvoorbeeld om het uitdragen naar de brede bouwkolom, om het pronken met behaalde successen en het doorgeven van lessen naar partijen die niet bij het project betrokken zijn.

Binnen het KLT is een belangrijk middel – het enige middel dat puur gericht is op opschaling – de artikelen die AgNL publiceert in vakbladen voor de bouw. Naar eigen zeggen komen daar vrij veel reacties op vanuit de bouwkolom. De deelnemers aan de EG merken hier zelf verder weinig van en weten vaak ook niet dat deze geschreven worden.

Nimmerdor (Grijpskerke), het gebied dat het verst gevorderd is en aan oplevering toe is, heeft een nieuw middel georganiseerd, in samenwerking met de locatieadviseur, om de eigen case meer in de spotlight te zetten en contact te zoeken met bewoners, omwonenden, partners, betrokkenen en andere geïnteresseerden. In het Informatiecentrum – een tijdelijk gebouw naast de bouwlocatie – zijn voorbeelden en uitleg te zien van wat er plaatsvindt en hoe dat werkt. Hier wordt veel gebruik van gemaakt, onder andere door de burgemeester die er gasten ontvangt.

In elk gebied zijn de partijen ook op zoek geweest naar aanvullende platforms voor kennisdeling. Wat ze hebben gevonden en gebruikt varieert van een regionale krant tot landelijke netwerken of een expositie voor professionals.

OBSERVATIE ›
› Alle gebieden gaan op zoek naar op EG aanvullende manieren om hun project uit te dragen.
› Bedrijven die een moederbedrijf hebben kunnen hun lessen makkelijk doorgeven.
› Artikelen die door AgNL voor vakbladen worden geschreven zijn een ver-van-hun-bed-show voor deelnemers aan de EG.

Tenslotte hebben we in de helft van de gevallen, namelijk waar men relatief ver was, gehoord dat deelnemende partijen veel ruimte kregen om hun opgedane ervaring te komen uitleggen aan het moederbedrijf.

VRAAG: **IN HOEVERRE VORMEN BINNEN DE GEBIEDEN GELEERDE LESSEN EEN INSPIRATIEBRON VOOR PROJECTEN VAN ANDEREN?**

Veel EG zitten nog in de beginfase. Het is daarom onwaarschijnlijk dat er nu al andere gebieden zijn die dingen hebben overgenomen uit de EG. Zoals een geïnterviewde zei: "Laat die EG eerst maar eens een tijdje leren voordat op dit vlak veel van ze verwacht wordt!" Niemand sprak dit tegen.

Er is één voorbeeld bekend van waar een VG bij een EG in de buurt zit en zichzelf op de hoogte houdt van wat er in het EG gebeurt. Beide partijen zijn geïnterviewd. Het bleek dat de voortgang in deze vergevorderde EG – wederom Grijpskerke – de vertegenwoordiger van de VG wel eens tot een milde jaloezie stemde. Meer het hoe goed Grijpskerke het allemaal geregeld heeft dan wat ze precies hebben gedaan was een inspiratiebron voor deze geïnterviewde.

Voor het overige zijn er geen gevallen bekend waar een EG als inspiratiebron heeft gediend voor een ander (niet-EG) project.

OBSERVATIE ›
Het zien van een succesverhaal an sich is inspirerend, nog los van de specifieke lessen die daarin zijn opgedaan.

VRAAG: **HOE KAN HET KLT QUA OPSCHALING AANGESCHERPT WORDEN?**

Opschaling speelt dus vooralsnog een relatief bescheiden rol in het KLT, ook al is het KLT het enige ondersteuningsprogramma waar de betrokken partijen aan meedoen dat überhaupt iets doet met kennisoverdracht. Enkele geïnterviewden hebben suggesties voor verbetering.

Uit drie gebieden komen geluiden over de onbekendheid van wat er precies gebeurt met de lessen uit de EG. Het is hen niet duidelijk hoe dat gedeeld wordt.

In een ander tweetal gebieden merkt men op dat het huns inziens zinvol was geweest om meteen een nóg hoger doel te stellen wat betreft energetische prestatie. Waarom niet gaan voor energieneutraal? Sommige projecten doen dit al en het lukt hen ook gewoon. Nu bleef het een beetje 'soft', wat deze geïnterviewden betreft.

OBSERVATIE ›
› De EG weten niet wat er via AGNL gebeurt met de door hen geleerde lessen en zouden dat wel willen weten.
› De stapsgewijze EPC-aanscherping is niet voor iedereen begrijpelijk.
› De EG zijn niet bekend buiten het (toch beperkte) wereldje van energiezuinig bouwen.

Een laatste kritiekpunt is dat de bekendheid over de EG en wat daar gebeurt zeer beperkt is buiten de EG zelf. Bij een gemeente merkten ze dat de naburige gemeente niet eens wist dat er op een paar kilometer afstand een landelijk voorbeeld aan het verrijzen was.

VRAAG: **HOE VERGAAT HET DE VOORGEDRAGEN GEBIEDEN IN VERGELIJKING MET DE EXCELLENTE GEBIEDEN?**

De VG zijn tot nog toe meer bezig met het aansluiting vinden bij wat er al bestaat dan met het uitdragen van het eigen verhaal. Ze zijn nog niet aan het bouwen – voor zover ze geïnterviewd zijn.

Toch horen we een aantal keer dat er al behoorlijk veel aandacht is losgekomen voor de betreffende projecten. Die aandacht gaat nog niet diep, en omdat er nog geen concrete resultaten anders dan tekeningen te zien zijn is er nog geen sprake van geleerde lessen uitdragen naar de brede bouwkolom.

Eén van de geïnterviewden geeft aan dat er nadrukkelijk een gebrek is aan manieren om kennis op te doen en, vooral, om het te delen. Dat schiet er in de dagelijkse praktijk altijd bij in.

OBSERVATIE ›
De VG zijn nog niet toe aan opschaling.

5.

CONCLUSIES & AANBEVELINGEN

Zoals al bij aanvang van het onderzoek werd vastgesteld is het nog te vroeg om definitieve conclusies te trekken wat betreft de algemene effectiviteit van het KLT en EG. De conclusies die we hier trekken zijn daarom tussentijds en dienen als een reflectieve grondslag voor aanbevelingen voor tussentijdse bijsturing.

Op basis van het bronmateriaal kunnen we zowel algemene conclusies trekken – bredere lessen die verder gaan dan alleen de regeling EG – alsook een aantal specifieke conclusies – die meer gericht zijn op het vergroten van het effect van de regeling EG. We beginnen met de algemene conclusies.

ALGEMENE CONCLUSIES

Lof
De mate van ondersteuning die deelnemers van de EG hebben ontvangen van AgNL is voor de meeste deelnemers verrassend en erg welkom. Vooral de locatieadviseurs, de platformbijeenkomsten en de specials werden zeer gewaardeerd. Veel deelnemers uit de EG gaven daar zelfs meer waarde aan dan aan de financiële ondersteuning – alhoewel die ook erg welkom was.

Op de vraag wat ze zouden missen als de regeling EG op zou houden te bestaan, werd het vaakst genoemd dat de uitwisseling van ervaringen tussen hun project en andere projecten dan zou stokken.

AANBEVELING I:
In een innovatieregeling is het leertraject het meest essentiële onderdeel. Creëer daar ook in toekomstige innovatieregelingen ruimte voor.

Volgens meerdere geïnterviewden zou het KLT in één of andere vorm een vast onderdeel moeten zijn van innovatieregelingen. Er werd ook gesuggereerd dat het KLT permanent (en daarmee regeling-overstijgend) zou kunnen werken.

Overigens was het voor deelnemers niet altijd duidelijk wat er door AgNL gedaan wordt met de door ieder teruggekoppelde informatie over de geleerde lessen.

Theoretische onderbouwing
De opzet van het KLT is gebaseerd op de kennisdiffusietheorie van Rogers. Deze biedt maar een beperkt aantal aanknopingspunten voor de praktijk. Elke praktijkinterpretatie van deze theorie zal daarom sterk verschillen van andere praktijkinterpretaties en de vraag is dan wat het nut blijft van de theorie.

Een fundamenteler probleem is dat de voortgang nauwelijks gemeten kan worden totdat het doel bereikt is. En zelfs dan is de theorie niet te gebruiken om de invloed van het beleid op het bereiken van het doel te kunnen identificeren. In dit rapport is een korte introductie gegeven van verdergaande theorieën die meer grip kunnen geven op innovatiebeleid, in het bijzonder de theorie omtrent transitie-experimenten.

AANBEVELING II:
Scherp de huidige invulling van het KLT aan op basis van inzichten uit transitietheorie en hou er bij toekomstig beleid vanaf het begin rekening mee.

Ook al worden transitie-experimenten meestal toegepast bij vrijwillige transities, het model van kennis- en kundediffusie dat daarbij gehanteerd wordt is ook van toepassing bij verplichte transities – zoals hier het geval door wettelijke aanscherping van de EPC-eis – en biedt een rijke voedingsbodem voor beleidsontwikkeling en -evaluatie. Een klein onderdeel uit de transitieleer dat hier gebruikt wordt is de opsplitsing van 'leren' in verdiepend, verbredend en opschalend leren.

Energieneutraal versus integrale woningkwaliteit
Door een aantal deelnemers wordt betreurd dat niet is gekozen voor een meer ambitieuze doelstelling. Het blijkt dat projecten met een

doelstelling voor energieneutraliteit ook de handen op elkaar krijgen en tot een goede uitvoering kunnen komen. Sterker nog, een EG die dit heeft gedaan heeft het als marketingconcept kunnen gebruiken en de woningen zijn snel verkocht.

Daarbij komt dat er geen wezenlijk technisch, juridisch, financieel of procesmatig verschil is tussen energiezuinig en energieneutraal bouwen. Als het doel is om uiteindelijk energieneutraal te kunnen bouwen, waarom dan kleine tussenstapjes? De markt lijkt ze – aldus enkele geïnterviewden – niet nodig te hebben.

AANBEVELING III:
Stap bij volgende projecten over op een energieneutraal-doelstelling.

Borging resultaten
Op meerdere plekken komt men tot de conclusie dat men, om energiezuinig te bouwen, een veel sterkere integratie moet bereiken tussen de verschillende disciplines en partijen die een project mogelijk maken, bijvoorbeeld de architect, installateur, aannemer, ontwikkelaar, (toekomstige) bewoners, gemeente, enzovoorts. De nadruk op EPC in veel innovatieregelingen, waaronder EG, heeft de neiging om de opgave technischer te doen lijken dan die in feite is.

Bij het betrekken van woningcorporaties komt in praktijk naar voren hoe belangrijk de rol van bewonersgedrag is. Voor woningcorporaties is het van belang dat eenmaal ontworpen oplossingen ook op de lange termijn blijven functioneren, dus inclusief huurdersgedrag. Als dat niet lukt, zitten zij met ontevreden huurders en hoge reparatiekosten door onjuist gebruik van apparatuur.

In veel van de gebieden heeft men deze conclusie zelf getrokken, meestal ingegeven door de aanwezigheid van een woningcorporatie. Toch blijft het verwarrend en, potentieel, contraproductief om niet te werken met een doelstelling voor daadwerkelijk gebruik in plaats van een ontwerpdoelstelling.

AANBEVELING IV:
Gebruik in het vervolg in plaats van slechts EPC-richtlijnen ook richtlijnen voor daadwerkelijk energiegebruik.

Deelname aan de regeling EG heeft op zichzelf overigens al een borgend effect op het bereiken van de beoogde resultaten. Als die resultaten niet gehaald worden vervalt immers het subsidiebedrag. Ook de AMVB heeft hier een positief effect, door de gemaakte afspraken wettelijk te verankeren. Deze stok achter de deur stimuleert de projecteigenaren om niet de ambities te verlagen op het moment dat ze moeilijkheden tegenkomen.

Daarentegen blijkt deze AMVB niet voldoende waarborg. Er kan namelijk ook veel fout gaan rondom bijvoorbeeld de uitvoering of incorrecte inschatting van bewonersgedrag. De AMVB stelt een eis, maar geeft geen handvaten voor een proces dat gevolgd kan worden om het halen van deze eis te vergemakkelijken.

AANBEVELING V:
Stimuleer het gebruik van een proces voor gebiedsontwikkeling dat specifiek gericht is op het behalen van de beoogde energetische prestaties.

Er is in het land inmiddels veel ervaring met dergelijke processen, bijvoorbeeld binnen het EOS-DGO programma. Wellicht kan daaruit worden geput.

Enthousiasme
Een mogelijk indirect verband tussen de regeling EG en de verspreiding van energiezuinig bouwen is het toegenomen enthousiasme onder deelnemers van de EG. Het merendeel was voorafgaand aan de betreffende projecten weinig enthousiast over energiezuinig bouwen. Door het project en wat ze daar bij meemaken worden ze daar zonder uitzondering enthousiaster over. De projectoverstijgende doelstellingen van de EG blijken zeer motiverend te werken.

De kennis, het inzicht en het enthousiasme nemen toe, terwijl de scepsis over haalbaarheid of prijs afnemen. Het KLT binnen de regeling EG wordt als bijzonder ervaren en blijkt een zeldzaamheid zowel binnen nationale als Europese regelingen.

Hoe enthousiaster de deelnemers zijn, des te makkelijker vertellen ze uit zichzelf aan anderen over waar ze mee bezig zijn. Een beter middel om kennis te verspreiden is misschien niet voorstelbaar.

Wij concluderen daarom dat een onder deelnemers toegenomen enthousiasme een goed teken is voor de doelstellingen van het EG en het KLT.

AANBEVELING VI:
Vraag bij het opstellen van trendrapportages expliciet aan deelnemers van de EG hoe enthousiast ze zijn over het project, over energiezuinig bouwen, en waarom.

Dynamische omgeving
De regeling EG opereert in een veld, rondom energiezuinig bouwen, waar veel dynamiek zit. Meerdere deelnemers gaven te kennen dat ze elke dag wel naar een evenement kunnen gaan en dat ze dus scherpe keuzes moeten maken. De kans om met mede-koplopers te praten geeft de bijeenkomsten van EG een meerwaarde boven veel andere opties. Desondanks heeft de regeling te maken met mensen van wie veel wordt gevraagd.

SPECIFIEKE CONCLUSIES

Instrumenten en verdieping
Hoewel veel oplossingen voor de vraagstukken die bij de EG en VG spelen al 'bestaan', d.w.z. op de markt verkrijgbaar of al eerder toegepast zijn, blijkt het niet makkelijk om deze oplossingen zomaar toe te passen. Binnen gebieden moet het wiel tot op zekere hoogte opnieuw worden uitgevonden. Het faciliteren van verdiepend leren is dus weliswaar geen officiële doelstelling van de regeling EG, maar het draagt wel bij aan een grotere capaciteit om energiezuinig te bouwen.

Er zijn geen instrumenten binnen EG die expliciet en alleen bedoeld zijn om verdiepend leren mogelijk te maken. Toch worden ze hier wel voor gebruikt. Er is immers behoefte aan verdiepend leren. De methode die op dit vlak het meest effectief lijkt is het inzetten van locatieadviseurs. In alle gevallen behalve één werden deze adviseurs zeer gewaardeerd. Door hun kennis van wat er in andere gebieden gebeurt konden deze adviseurs waardevolle bijdragen leveren aan lopende processen.

Afhankelijk van de lokale context zetten de adviseurs zich ook anders in. In de meeste gevallen kwamen ze terecht in een rol waarbij ze verdieping brachten. In een enkel, vergevorderd geval was minder behoefte aan verdieping en kon de locatieadviseur bijdragen aan het uitdragen van de geleerde lessen.

Overigens bleek dat sommige verdiepingsvragen, zoals rondom de onrendabele top bij meerinvesteringen, ondanks het KLT niet beantwoordbaar bleken. Ook met inzet van "het eigen boerenverstand" en de creativiteit in het team – de twee voornaamste bronnen van innovatie voor de EG – was dit vraagstuk op dit moment onoplosbaar.

Instrumenten en verbreding
Veel van de door de geïnterviewden hoogst gewaardeerde instrumenten richten zich op verbredend leren. De platformbijeenkomsten en de specials verbinden allemaal de verschillende gebieden met elkaar op een manier dat men van elkaar kan leren. De locatieadviseurs spelen een verschillende rol naar gelang de omstandigheden, wat meestal neerkomt op een rol die zowel verdiept als verbreedt.

Er werd door meerdere geïnterviewden aangemerkt dat de onderlinge ongelijksoortigheid van de verschillende EG het leren bemoeilijkt. Daarentegen is er wel gewilligheid om met elkaar in dialoog te gaan en van elkaar te leren, vooral naar aanleiding van specifieke aandachtsmomenten zoals een presentatie op de platformbijeenkomst. Het soort aandachtspunten waar het meeste interesse voor is betreft vaak financiële zaken. Het is niet bekend in hoeverre deze interesse zich ook daadwerkelijk omzet in leren en, uiteindelijk, toepassing. Dat is op dit moment niet na te gaan.

Instrumenten en opschaling
Er zijn maar weinig instrumenten die puur gericht zijn op opschaling. De instrumenten die er zijn, hoofdzakelijk de artikelen in vakbladen, lijken minder ontwikkeld te zijn dan andere instrumenten. Voor de geïnterviewden van de EG is het niet duidelijk wat er over hen geleerd wordt, hoe dat gebeurt en wie dat te zien krijgt. Zo weten zij vrijwel zonder uitzondering niet dat er af en toe een artikel over hen wordt geschreven voor vakbladen in de bouw.

Ook hier spelen de locatieadviseurs een belangrijke rol. In het ene geval waar de woningen al zijn opgeleverd, heeft de locatieadviseur bij kunnen dragen aan een veel grotere zichtbaarheid van het gebied dan het zonder de hulp van AgNL zou hebben gehad, zo gaven de geïnterviewden aan.

Mogelijk wordt bewust gewacht met het intensiever ontwikkelen en gebruiken van middelen voor opschaling totdat meer gebieden in de oplever- of in elk geval in de bouwfase zitten. Het blijft het geval dat er een sequentiële aard zit in verdiepen – verbreden – opschalen. Als men nog niet aan het bouwen is valt er niet veel op te schalen. Toch zullen er de komende tijd meer en meer gebieden in de bouw- en opleverfase belanden en verdient het daarom aanbeveling om hier nog eens goed over na te denken.

AANBEVELING VII:
Òverweeg de doelstellingen en methoden wat betreft opschaling bij te stellen voor EG die in de bouw- en opleverfase zitten.

Een suggestie van onze kant is om vooral in te zetten op het vergroten van de bekendheid van voorbeeldgebieden, ook als er zaken zijn die niet perfect zijn gelopen. Dit heeft zowel een positieve impact op de gebieden zelf en de deelnemende bouwpartijen als mogelijk een bewustzijnsverandering bij andere bouwers tot gevolg. Momenteel zijn de EG nog weinig bekend buiten de wereld van energiezuinig bouwen.

Locatieadviseur
Het KLT is een afkorting voor het Kennis- en Leertraject. Gezien de reacties van deelnemers zou het Kunde- en Leertraject toepasselijker zijn. Het soort kennis waar het hier om gaat – een nieuwe manier van werken – is sterk verwoven met de mensen die het kunnen hanteren.

Kennis heeft heel andere eigenschappen dan kunde. Kennis reist makkelijker en is makkelijker over te dragen, kunde is meer (ook geografisch) verbonden met de mensen die het hanteren. Door het een kennistraject te noemen wordt de illusie gewekt dat het draait om de verwerving van kennis, in plaats van om de toepassing ervan.

Met een sterker begrip van de rol van mensen als dragers van de kennis en kunde, komt ook meer aandacht voor het belang van vertrouwen en daarmee voor het opbouwen van een vertrouwensband. Zoals in meerdere interviews terugkwam is het nadelig voor kennisoverdracht als tijdens het proces mensen overgeplaatst worden.

De locatieadviseurs kunnen daarnaast inspelen op de situatie en vervullen over het algemeen zeer gewaardeerde rollen.

AANBEVELING VIII:
Wees bewust van de belangrijke rol van de locatieadviseurs (of een andere manier van structureel persoonlijk contact tussen regeling en gebied) en ruim daar (relatief) meer tijd voor in.

Monitoring
De monitoring van de leervragen die leven in het gebied leert ons een aantal dingen. Veel van de leervragen die anderhalf jaar geleden door de gebieden werden gesteld, zijn nog steeds leidende vragen. Een aantal vragen die belangrijk zijn voor actoren uit de gebieden blijken echter nog niet opgepikt in de monitoring door AgNL. Daar zit dus op zijn minst een zekere vertraging in en mogelijk een onvolledigheid.

Een mogelijk belangrijker punt van aandacht voor de monitoring is dat het niet – althans niet direct – ten goede komt aan de EG en wat daar geleerd wordt. Het wordt alleen door de projectleiders van de EG gebruikt en dan nog zelden. Dat is geen verrassing: de monitoring is van meet af aan gericht geweest op intern gebruik. Intussen echter geven veel geïnterviewden aan dat het vergelijken van het eigen gebied met andere, soortgelijke gebieden juist heel inspirerend is bij het komen tot plaatselijke innovatie en dat ze hiervoor een middel missen.

Kortom, er lijkt in veel gebieden behoefte te zijn aan een kennisbank zoals de monitoring (docbase) en een manier om hierover te communiceren. Docbase is echter niet opengesteld voor al deze gebruikers. In huidige vorm is de monitoring middels docbase beperkter waardevol dan het in potentie kan zijn.

AANBEVELING IX:
Kijk nog eens goed naar de monitoring. Combineer het zo mogelijk met een laagdrempelige manier waarop deelnemers van EG informatie met elkaar kunnen uitwisselen, bijvoorbeeld middels een LinkedIn groep of ander toepasselijk social medium.

Deze aanbeveling kan ook een positief effect hebben op de verbreding en opschaling van de kunde van het energiezuinig bouwen.

Platformbijeenkomsten
Met de platformbijeenkomsten is iets interessants aan de hand. Aan de ene kant is er een substantieel deel van de geïnterviewden die hier niet naartoe is gegaan – voornamelijk omdat de afstand naar Zwolle in relatie tot de verwachte meeropbrengst te groot was – aan de andere kant zijn de mensen die hier wel naartoe zijn gegaan erg lovend over de waarde ervan. Het zich bevinden onder 'gelijken' bevalt hen erg goed, alsook het niveau van feedback dat de deelnemers van elkaar ontvingen op de eigen projecten.

Er werd door meerdere mensen gesuggereerd dat de platformbijeenkomsten een bind- en leermiddel zijn die vaker plaats zouden mogen vinden dan eens per jaar. Twee keer per jaar werd genoemd als goed aantal. Mogelijk zou dat ook kleinschaliger en lokaler kunnen, maar dat contrasteert met het verbindende effect ervan.

AANBEVELING X:
Overweeg om de platformbijeenkomsten zodanig vorm te geven dat ze twee keer per jaar plaats kunnen vinden en meer mensen er deel aan kunnen nemen.

Als aanbeveling X wordt overgenomen is er mogelijk minder behoefte aan meer frequente platformbijeenkomsten, alhoewel social media nooit een vervanging zullen zijn van persoonlijk contact.

Specials
De specials werden hoog gewaardeerd door mensen die er aan hebben deelgenomen en minder hoog voor mensen die geen voor hen relevant onderwerp de revue hebben zien passeren. Ze leken een minder belangrijke rol in te nemen dan bijvoorbeeld de platformbijeenkomsten en de locatieadviseurs.

Door EG geïnitieerde middelen
Bij één EG is op eigen initiatief een informatiecentrum gestart. Mede met de financiële ondersteuning van EG. In dit informatiecentrum, een tijdelijk gebouw naast de bouwlocatie, zijn voorbeelden te zien van oplossingen die worden toegepast in het project. Het zaaltje kan ook gebruikt worden voor bijeenkomsten en rondleidingen. Dit instrument wordt door de deelnemers van de EG als zeer waardevol ervaren.

De doelgroep voor het informatiecentrum is breed: omwonenden, kopers, betrokkenen, partners en geïnteresseerden van buiten. Inmiddels is de burgemeester er al enkele malen langsgekomen, ook om zijn eigen gasten te ontvangen. Een bouwpartner gebruikt het nu voor acquisitiegesprekken. Zoals een geïnterviewde hierover zegt: "pas als je het ziet en voelt, snap je het".

AANBEVELING XI:
Bekijk de mogelijkheden voor een voorbeeldwoning, eventueel in samenwerking met andere innovatieprogramma's.

Naast dit informatiecentrum was een ander 'middel' dat veel bij EG betrokken partijen gebruikten voor het verspreiden van de in het project geleerde lessen de communicatie met het moederbedrijf. Vooral ontwikkelaars en aannemers bleken vaak een moederbedrijf van nationale of regionale omvang te hebben waarbinnen ze een voortrekkersrol vervulden. Het doorgeven van kennis aan het moederbedrijf, zo werd aangegeven, ging soepeler dan het delen van diezelfde kennis met andere partijen.

AANBEVELING XII:
Overweeg vanuit het oogpunt van opschaling de mogelijkheden om het 'moederbedrijfeffect' te benutten.

Een mogelijk aanknopingspunt zou kunnen zijn om, bij toekomstige regelingen, consortia met innovatieve bedrijven met een moederbedrijf hoger in te schalen dan consortia met kleine bedrijfjes (ook al zijn die nog zo innovatief). Ook kunnen deelnemende partijen actief gestimuleerd worden om het moederbedrijf inzicht te geven in de geleerde lessen.

Voorgedragen Gebieden
De geïnterviewde projectleiders van de VG geven aan dat ze het KLT meer missen dan de financiële ondersteuning. Ze hebben behoefte aan meer zichtbaarheid voor de buitenwereld en meer verbinding met lotgenoten om zo hun vragen en ervaringen te kunnen delen. Ze komen dezelfde of dezelfde soort vragen tegen als hun lotgenoten bij de EG en het valt hen zwaar al die vragen zelf te moeten beantwoorden. Over het algemeen hebben de VG vragen die gericht zijn op het slagen van het project en minder op het leren energiezuinig te bouwen.

Enkele VG hebben wel verbinding gezocht en gevonden met andere programma's om kennis te delen. Deze zijn echter naar hun idee geen volledige vervanger van het KLT, hoewel ze wel toegevoegde waarde bieden.

Het lijkt alsof de vorderingen in de VG langzamer gaan dan in de EG. Maar deze conclusie moet zeer voorzichtig getrokken worden. Op basis van slechts vier interviews is het beeld dat van deze VG bestaat, laat staan van de hele groep, noodgedwongen bescheiden. De hier genoemde indruk ontstaat door de manier waarop de geïnterviewden praten over de verdiepingsslagen die ze aan het maken zijn. Die klinken alsof er nog meer integratieslagen te maken zijn dan bij de EG.

AANBEVELING XIII:
Sluit zo mogelijk de VG aan op de open/social media die onder Aanbeveling IX gesuggereerd worden.

n.

NAWOORD

De regeling Excellente Gebieden is in volle vaart. Het is daarom niet te verwachten dat het grondig zal worden omgegooid. Gelukkig, zo beschrijft dit rapport, is dat ook niet nodig. Er gaat veel goed in de regeling en het biedt, in vergelijking tot andere regelingen, juist een vernieuwende en verrijkende manier om een innovatietraject vorm te geven. De aanbevelingen die we hier doen betreffen aanscherpingen op een al goede praktijk.

Vooral op het gebied van opschalend leren hopen we dat AgNL en BZK de komende tijd nog een aantal stappen weet te zetten. Er is tot nog toe vooral veel vooruitgang geboekt wat betreft verdiepend en verbredend leren. Voor een groot gedeelte blijven de resultaten van de regeling EG vooralsnog binnen het beperkte wereldje van de *onverschrokkenen* en, minder, de *gerespecteerden*. De volgende stap zal zijn om de hier opgedane lessen breder te trekken en meer gerespecteerden en daarnaast ook de *weloverwogenen* en *pragmatisten* te bereiken. Dit rapport geeft daar een aantal handvaten voor.

a.

AFKORTINGEN

AgNL	AgentschapNL
AMVB	Algemene Maatregel van Bestuur
BZK	Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
CPO	Collectief Particulier Opdrachtgeverschap
EG	Excellente Gebieden
EOS-DEMO	Energie Onderzoek Subsidie Demonstratie
EOS-DGO	Energie Onderzoek Subsidie Duurzame Gebiedsontwikkeling
EPC	Energie Prestatie Coëfficient
ESCO	Energy Service Company
KLT	Kennis- en Leertraject (van de regeling EG)
UKP-NESK	Unieke Kansen Programma Naar Energieneutrale Scholen en Kantoren
VG	Voorgedragen Gebieden
WKO	Warmte Koude Opslag

m.

BIJLAGE: MONITORING

	Herkomst leervraag			
INNOVATIETYPE	**MONITORING**	**INTERVIEWS**	**EG / VG**	**LEERVRAAG**
technisch		1x	EG	Een aantal woningen hebben een monumentale status. Wat is daarvoor het ideale energieconcept?
technisch		1x	EG	Welk energieconcept past het beste bij onze situatie? Het valt niet mee om te kiezen uit alle mogelijkheden. Windmolens, biomassa, oppervlaktewater, kunstijsbaan, aan elke oplossing zit wel een gevolg vast.
technisch / juridisch		1x	EG	Is een windmolen binnen de stadsgrenzen haalbaar?
technisch	1x		EG	Hoe kan de gemeente de betrouwbaarheid van voorgestelde energie-concepten vooraf toetsen?
technisch	1x		EG	Hoe kan in een passief utiliteitsgebouw de beperkte resterende warmtevraag slim ingevuld worden?
technisch	1x		EG	Hoe kunnen per omstandigheid de beste maatregelen gevonden worden om de beoogde EPC-waarde te realiseren?
technisch	1x		EG	Hoe wordt aan de EPC-eis van 0,4 voldaan als de boring van diepe geothermie mislukt?
technisch		1x	VG	Met wat voor materiaal voed ik mijn biovergister?
technisch / financieel		1x	VG	Hoe kun je komen tot kwaliteitsverbetering tegen een lagere prijs?
technisch / juridisch		1x	VG	Is binnenstedelijke windenergie mogelijk?
technisch / proces	1x		EG	Hoe kan het daadwerkelijke energiegebruik in de gebruiksfase worden gemeten?
juridisch	1x	1x	EG	Hoe kan binnen het aanbestedingsbeleid een samenwerking met preferred partners worden aangegaan?
juridisch	1x		EG	Hoe kan de gemeente een bestemmingsplan inzetten als instrument om energieprestaties af te dwingen?
juridisch		1x	VG	Hoe kun je als gemeente iets eisen dat verder gaat dan het bouwbesluit?
juridisch / financieel	1x		EG	Hoe wordt omgegaan met de risico's voor het juist aansluiten van geothermie in de nieuwbouw?
juridisch / financieel / proces	1x		EG	Hoe kan een woningcorporatie een WKO-installatie financieren, exploiteren en zorgen dat de winst van de WKO-installatie ten goede komt aan de bewoners?
juridisch / proces	1x		EG	Hoe kan de gemeente grondeigenaren laten meewerken aan energie-concept op gebiedsniveau?

	Herkomst leervraag			
INNOVATIETYPE	**MONITORING**	**INTERVIEWS**	**EG / VG**	**LEERVRAAG**
juridisch / proces	1x		EG	Hoe regelt de corporatie de aanleg van leidingen voor een WKO-systeem die in de openbare ruimte liggen?
juridisch / technisch / financieel / proces	1x		EG	Hoe kan de gemeente een lokaal energiebedrijf voor een wijk oprichten?
financieel		1x	EG	De financiële houdbaarheid is voor alle partijen een vraagstuk. Ook omdat het moet passen binnen de monumentale status van enkele panden.
financieel		1x	VG	Hoe financier ik het nu alle groene regelingen de deur uit zijn?
financieel	1x		EG	Hoe voorkomt de corporatie dat particuliere kavels met een EPC-eis van 0.4, gezien de verplichte meerinvesteringen, te duur worden voor kopers?
financieel	1x		EG	In welke mate wil de gemeente betrokken zijn bij de realisatie- en exploitatiefase van het energiesysteem?
financieel		1x	VG	Wat zijn de extra kosten en verdiensten bij zeer energiezuinig bouwen?
financieel / juridisch	2x		EG	Hoe kan de corporatie bij sociale huurappartementen de kosten van het energieconcept terugverdienen?
proces	1x		EG	Hoe borgt de corporatie naast de technische werking ook de gebruikers-vaardigheden omtrent WKO?
proces	1x		EG	Hoe ga je als corporatie om met negatieve beeldvorming van buitenaf over het WKO-systeem?
proces		1x	VG	Hoe ga je om met gemeenten die de vooruitgang belemmeren?
proces		1x	VG	Hoe ga je om met partijen die er alleen voor het eigen gewin in lijken te zitten?
proces	1x		EG	Hoe kan de corporatie stimuleren dat de particuliere kavels worden aangesloten op collectieve warmtevoorziening?
proces	1x		EG	Hoe kan de gemeente een goede opdrachtgever zijn inzake zeer energie-zuinig bouwen?
proces	1x		EG	Hoe kan de gemeente het beste laveren tussen particulier initiatief en collectieve toekomstvisie (waar niet altijd genoeg geld voor is)? Kan een uitvoeringskader daar bij helpen?
proces	1x		EG	Hoe kan de gemeente toezicht houden op handhaving van EPC 0.4 in een gebiedsontwikkeling met particuliere kavels, zowel voor direct als indirect betrokkenen?
proces	1x		EG	Hoe kan tijdens de bouw de kwaliteit van realisatie van het energieconcept geborgd worden?
proces		1x	EG	Hoe koppel je verschillende programma's aan elkaar om tot integrale gebieds-ontwikkeling te komen? (Bijv. water- en energie-systemen)
proces	1x		EG	Hoe kunnen bewoners in de gebruiksfase worden aangezet tot enerzie-zuinig gedrag?
proces	1x	1x	EG	Hoe kunnen potentiële kopers verleid worden de meerinvestering van passief bouwen te betalen? Hoe vermarkt je de woningen?
proces		1x	EG	Hoe kunnen we de diverse opwekking van energie koppelen aan lokale initiatie-ven zoals volkstuinen en verenigingen?
proces		1x	EG	Hoe moet je met elkaar samenwerken om tot zeer energiezuinig bouwen te komen?
proces		1x	EG	Hoe organiseren we het energieconcept? Dit grenst aan de eerder genoemd juridische vraag over aanbestedingen. De gemeente wil geen participant worden, maar wel een ESCO laten starten.
proces		1x	VG	Hoe trek je de kopers aan?
proces	1x		EG	Hoe worden bewoners geïnformeerd over het gebruik van geothermie?
proces		1x	EG	Hoe zorg je ervoor dat bewoners ook bewust worden van hun energiegebruik?
proces		1x	VG	Hoe zorg je ervoor dat innovaties (bijvoorbeeld door installatiebedrijven) worden geanticipeerd door de bouwende partij?

C.

COLOFON

Opdrachtgever:
AgentschapNL
Programma Energie & Gebouwde Omgeving

Daniël van Rijn
Thomas de Jong
Fenke Rond

Agentschap NL
Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie

Opdrachtgever:
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Directoraat-Generaal Wonen, Wijken en Integratie
Directie Stad & Bouw
Energiebeleid in de Gebouwde Omgeving

Marcel Tijs

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Uitvoering:
Except Integrated Sustainability

Marten Witkamp
Bob Geldermans
Tim Horsten
Gerard Vink
Tom Bosschaert

EXCEPT
INTEGRATED SUSTAINABILITY

Februari 2012

Deze publicatie is eigendom van AgentschapNL, met daarop aanvullend dat het gepubliceerd wordt onder Creative Commons, zoals vermeld op het schutblad.

b.

BEELDVER-ANTWOORDING

PAGINA	BEELD	FOTOGRAAF
omslag	Nieuwbouwwijk Rhenen	E. Dronkert
10	Boven: nieuwe straat	Martijn van Excel
10	Onder: kleurrijke nieuwbouw	Thomas Ricker
13	Hele pagina: zonnepanelen op dak	Tom Bosschaert, Except
18	Boven: windmolens	Guyon Morée
18	Onder: nieuwbouw, Rotterdam	Tom Bosschaert, Except
26-27	Hele pagina: BedZED, London	Tom Chance
33	Boven: Meesterkwartier, Woerden	Ronald de Rooij
33	Onder: Borneo Sporenburg, Amsterdam	Mark Hogan
38	Boven: klassieke nieuwbouw	Daviddje
38	Onder: nieuwbouw, Rotterdam	Tom Bosschaert, Except
44	Hele pagina: Nieuw Terbregge, Rotterdam	Tom Bosschaert, Except

EXCEPT

INTEGRATED SUSTAINABILITY